

Novoszádek Nóra:

**Koherencia, kontextus és pluralizmus
az Emberi Jogok Európai Bírósága
vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjogában**

TÉZISEK

kutatóhelyi vitára

Témavezetők:

Dr. Bodnár Eszter habilitált egyetemi docens

Dr. Kukorelli István professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2026

I. A kitűzött kutatási feladat

Milyen válaszai vannak a jognak, közelebbről az alkotmányjognak az etnikai, vallási, kulturális sokszínűsége, ha a multikulturalizmust és a pluralizmust fogadjuk el kiindulópontként? Milyen lehetőségek állnak a jogalkotó és a jogalkalmazó rendelkezésére, ha önmagában a hátrányos megkülönböztetés tilalmának érvényesítésével nem érhető el egyenlőség az alapjogok gyakorlása szempontjából egy etnikai, vallási, kulturális szempontból sokszínű társadalomban? A dolgozat ezekre a kutatás háttéréül szolgáló kérdésekre egy szűk területen keresi a választ, mintegy esettanulmányként feldolgozva azt: a vallási jelképek, a vallási meggyőződést kifejezésre juttató ruhadarabok viselésén keresztül mutat rá dilemmákra és lehetséges beavatkozási pontokra, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) esetjogára fókuszálva.

Az elmúlt évtizedekben „Európában a vallási meggyőződést kifejező ruhadarabok, és különösen az iszlám fejkendővel – a hidzsábbal – kapcsolatos vita az integráció, a tolerancia, a kulturális pluralizmus, a sokszínűség és általában a multikulturalizmus körüli szélesebb körű viták mikrokozmoszává vált”.¹ E viták mögött egy alapvető jelentőségű kérdés húzódik meg „a modern társadalmak önértelmezése kapcsán”, amelyekre az „egyre növekvő kulturális sokszínűség” jellemző.² A vallási jelképek viselésének kérdése vizsgálható többek között szociológiai vagy szociálpolitikai szempontból, illetve feminista nézőpontból is, és a korlátozására felhozott érvek között találjuk például az asszimiláció és/vagy az integráció előmozdításának vagy a (köz)biztonság garantálásának szükségességét, ráerősítve a muszlim vallást követőkről alkotott negatív előítéletekre. A dolgozatban azonban nem ezeket a problémaköröket, illetve az ezekkel kapcsolatos érveket és ellenérveket vizsgálom meg, hanem az alapjogi szempontokat járom körül, az EJEB gyakorlatának elemzésén keresztül. A dolgozat kutatási kérdései a következők:

- 1) Mennyiben mutat koherens és következetes képet az EJEB gyakorlata a vallási jelképek viselésével kapcsolatos ügyekben?
- 2) Megjelenik-e a kérelmezők jogaiba való beavatkozás társadalmi kontextusa és valósága, valamint a beavatkozás a kérelmezőkön túli (potenciális) érintettjeinek helyzete az EJEB a vallási jelképek viselésével kapcsolatos döntéseiben és ítéleteiben? Amennyiben igen, milyen formában jelennek meg ezek a szempontok és tények, és milyen módon befolyásolják az EJEB döntését?
- 3) Megjelennek-e az EJEB a vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjogában a pluralizmus és a multikulturalizmus fogalmi? Amennyiben igen, ezek milyen módon befolyásolják az EJEB döntését a vallási jelképek viselésével kapcsolatos ügyekben, és milyen következtetések vonhatók le abból az EJEB a pluralizmushoz és a multikulturalizmushoz való viszonyáról?
- 4) Milyen szerepet tulajdonít az EJEB a jognak, illetve a nemzeti jogalkotónak és jogalkalmazónak a vallási jelképek viselése kapcsán, és milyen szerepet szán e tekintetben az EJEB saját magának és az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: Egyezmény)?
- 5) Azonosíthatóak-e az EJEB a vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjogában olyan beavatkozási pontok is, amelyeknek a sokszínűség, a pluralizmus és a multikulturalizmus

---

¹ Dominic MCGOLDRICK: Extreme Religious Dress: Perspectives on Veiling Controversies. In: Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford Academic, 2009, 400–429. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199548781.003.0021>, 427–428. o. (lábjegyzetek elhagyva)

² Stefan OETER: Headscarf and Burqa Bans as Battlegrounds for Symbolic Conflicts on Cultural Identity: Has Human Rights Protection Ended up in State of Confusion? *Israel Yearbook on Human Rights*, 2020, Volume 50, 121–148. o., DOI: https://doi.org/10.1163/9789004440555_007, 125. o.

értékként való kezelésével összhangban levő adresszálása az egyéni jogvédelmi szint, a kisebbségvédelem, valamint a (vallási) pluralizmus védelme szempontjából is a jelenlegi gyakorlatnál kedvezőbb eredményre vezethet?

- 6) Amennyiben azonosíthatóak ilyen beavatkozási pontok, azonosíthatóak-e olyan megközelítések és megoldások más fórumok gyakorlatában, amelyek beilleszthetők az EJEK és az Egyezmény rendszerébe, és amelyek az egyéni jogvédelmi szint, a kisebbségvédelem, valamint a (vallási) pluralizmus védelme szempontjából is a jelenlegi gyakorlatnál kedvezőbb eredményre vezethetnek?

A dolgozat alapállása, hogy a pluralizmus, a sokszínűség, a tolerancia és a multikulturalizmus védendő, előmozdítandó értékek. A pluralizmust maga az EJEK is értékként kezeli, és koncepcionális szempontból a vallásszabadság az Egyezmény általi védelme az autonómia mellett a pluralizmuson alapul;³ a multikulturalizmus pedig szorosan összekapcsolódik az egyéni autonómiával, a pluralizmussal, a kisebbségek védelmével és az egyenlőséggel is⁴ – ezek a megfontolások alátámasztják értékként való kezelésüket.

A vallási jelképek viselésének a fenti keretrendszerben való vizsgálata kapcsán kiindulópontom, hogy a vallási sokszínűség szorosan összekapcsolódik mind a pluralizmussal, mind a multikulturalizmussal. A vallási jelképek viselése és a multikulturalizmus kapcsolatát támasztja alá az is, hogy a Will Kymlicka és Keith Banting által kidolgozott ún. Multiculturalism Policy Index a bevándorló kisebbségek esetében az „öltözködési szabályok alóli felmentést” is indikátorként határozza meg.⁵ Alátámasztja továbbá a vallási jelképek jelentőségét és a fenti keretek szerinti elemzés létjogosultságát, hogy a vallásszabadsággal kapcsolatos, „[a] liberális demokráciákban folyó mai alkotmányjogi vita elsősorban azt a kérdést érinti, hogy a mindennapi életben milyen mértékben kell a vallás által diktált magatartást kivonni az általánosan érvényes szabályok alól”, ti. a vallási alapú igényekhez alkalmazkodni, és ezt a vitát „[a] 21. század első évtizedében [...] a vallási szimbólumok és ruházat viselésével kapcsolatos ellentmondások dominálták, különösen, de nem kizárólag az iszlám fátyol kapcsán”.⁶

II. Az elvégzett vizsgálatok és elemzések, a feldolgozás módszerei

A kutatás az EJEK a vallási jelképek viseléséhez kapcsolódó esetjogának teljes feldolgozásán alapszik. A dolgozatban így összesen 33 ügy részletes elemzését végzem el,⁷ a következő, az 1)–3) kutatási kérdéseket kibontó szempontok mentén:

³ Erről részletesen lásd: Carolyn EVANS: *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights*. New York – Tokyo, Oxford University Press, 2001, 18–33. o.

⁴ Vö. pl.: Stéphane COURTOIS: Multiculturalism and Equal Treatment: Scope and Limits of the Uniform Treatment Approach. *South African Journal of Philosophy*, 2009, 28(3), 290–303. o., DOI: <https://doi.org/10.4314/sajpem.v28i3.47860>, 297. o.; MAJTÉNYI Balázs: *A nemzetállam új ruhája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 36. o.

⁵ Lásd: Multiculturalism Policies for Immigrant Minorities, <https://www.queensu.ca/mcp/immigrant-minorities>; Will KYMLICKA: *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford, Oxford University Press, 2007, 66–76. o.

⁶ András SAJÓ – Renáta UITZ: Freedom of Religion. In: Michel ROSENFELD – András SAJÓ (eds): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Online edition, Oxford Academic, 2012, 909–928. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0045>, 919–920. o.

⁷ A vizsgált ügyek listájának forrásai: European Court of Human Rights: *Factsheet – Religious symbols and clothing*. 2024. szeptember, elérhető: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Religious_Symbols_ENG; European Court of Human Rights: *Key Theme – Article 9 – Wearing of religious symbols in public area*. Utoljára frissítve: 2025. augusztus 31., elérhető: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/wearing-of-religious-symbols-in-public-areas>. Az esetjog összefoglaló áttekintését lásd továbbá például: SCHANDA Balázs: 9. cikk. Gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság. In: SONNEVEND Pál

- az esetjog koherenciája és következetessége, amely nem önmagában álló, önmagáért való érték, hanem elengedhetetlen az Egyezményben foglalt emberi jogok és alapvető szabadságok megfelelő és hatékony védelméhez;
- a kérelmező jogaiba való beavatkozás kontextusának megjelenése az esetjogban, beleértve a következő elemeket: a beavatkozás alapjául szolgáló jogszabály vagy más szabályozó elfogadásához vezető folyamat és jellemzői; a beavatkozás társadalmi környezete, beleértve az erre vonatkozó kutatásokat, felméréseket; az adott részes állam társadalmának releváns jellemzői, etnikai és/vagy vallási összetétele, történelmi előzmények; és a beavatkozás (potenciális) érintettjeinek helyzete, valamint a beavatkozás rájuk gyakorolt hatása, ti. a beavatkozás hatása a valóságban, beleértve az erre vonatkozó kutatásokat, felméréseket;
- a multikulturalizmus, a pluralizmus, a sokszínűség és a tolerancia fogalmainak megjelenése és használata az esetjogban.

Az elemzett ügyeket öt csoportra osztottam, aszerint, hogy a vallási jelképet milyen helyzetben viselték az érintettek. Így vizsgálom a vallási jelképek viselését (i) közterületen, mindenki számára nyitva álló terekben; (ii) hivatalos helyzetekben, így például a személyazonosság igazolásával összefüggésben; (iii) bíróságon (tárgyalóteremben); (iv) munkahelyi környezetben, munkavállalóként; valamint (v) oktatási intézményekben, tanulóként és tanárként – tehát olyan esetekben, amikor „egy adott személy vallási meggyőződésének konkrét megnyilvánulását egy egyébként világi térbe viszi be”.⁸ A cél az olyan helyzetek vizsgálata, amikor az egyén autonóm döntésében a külvilág számára látható módon manifesztálódik a vallásszabadságának egyéni (tehát nem kollektív) gyakorlása. Az ügyek csoportokra bontásának oka, hogy az egyes csoportokba tartozó ügyek többek között a korlátozások lehetséges célja szempontjából különböző megítélés alá esnek, és az azokban érintett különböző helyzetek, helyszínek és életviszonyok miatt eltérő, hogy milyen igazolások hozhatóak fel, illetve a részes államok milyen igazolásokat hoznak fel a korlátozások indokaként. Ezzel összefüggésben az EJEB érvelése is részben eltérő elemekből áll össze az egyes területeken, mind a korlátozások célját, mind az arányosságát tekintve.

A dolgozat nem vállalkozik arra, hogy minden tekintetben a teljes EJEB-gyakorlat alakulásába illessze az elemzés eredményét, de számos átfogó probléma megjelenik benne. Emellett áttekintem az EJEB-en kívül más bírói és nem bírói fórumok gyakorlatát is. A dolgozat normatív megközelítést alkalmaz, így ezzel az áttekintéssel célozom azoknak az érvelési elemeknek az azonosítását, amelyek inspirálhatnák az EJEB-et, és amelyek az EJEB rendszerébe beillesztve magasabb egyéni jogvédelmi szintet eredményezhetnének, valamint a kisebbségvédelem és a pluralizmus védelme szempontjából is a jelenleginél kedvezőbb kifizetéssel járhatnának. A fórumok közötti „párbeszéd” ebből a szempontból még úgy is előremutató lehet, hogy a gyakorlatuk összehasonlíthatósága természetszerűleg nem lehet teljes az alapul szolgáló mércék és az alkalmazott tesztek közötti különbségek miatt.

A vallási jelképek munkahelyen, munkavállalóként való viselése kapcsán így érintem az Európai Unió Bíróságának vonatkozó esetjogát is, tekintettel arra is, hogy ebben az esetkörben az érintettek ügyei mind a strasbourgi, mind a luxembourgi bíróság előtt kiköthetnek. A foglalkoztatás és a munkavégzés során az egyenlő bánásmódot az Európai Unió ráadásul célzott irányelvi védelemben részesíti, és

---

– BODNÁR Eszter (szerk.): *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC, 2021, 218–243. o., 227–229. o., [27]–[32].

⁸ Robert WINTEMUTE: Accommodating Religious Beliefs: Harm, Clothing or Symbols, and Refusals to Serve Others. *The Modern Law Review*, 2014, Volume 77, No. 2, 223–253. o., DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12064>, 224. o

érdeemes emlékeztetni arra is, hogy az Európai Unióról szóló szerződés az EU-s alapértékekről szóló 2. cikkében kifejezetten szerepel a pluralizmus.

Szintén elemzem az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának gyakorlatát a vallási jelképekkel kapcsolatos ügyekben. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága elé került releváns ügyek nagyrészt ugyanazokról az európai nemzeti korlátozásokról szólnak, mint egyes, az EJEB elé került ügyek, azonban ezekben az ügyekben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága az EJEB-bel ellentétes álláspontra jut, az EJEB-hez képest több tekintetben magasabb alapjogvédelmi szintet biztosítva. Vizsgálatom másik oka, hogy a két fórum döntései közötti különbséget nem magyarázza, hogy különböző egyezmények alapján bírálják el a panaszokat, az Egyezmény és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szövegezése közötti különbségek ugyanis „nem lényegesek a vallási szimbólumokra vonatkozó korlátozások értelmezése szempontjából, és önmagukban nem magyarázzák a nemzetközi és regionális emberi jogi mechanizmusok eltérő gyakorlatát”.⁹

Végezetül áttekintem az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bíróságainak és Kanada bíróságainak gyakorlatát is a vallási jelképek viselésével összefüggésben. Mindkét ország esetében kedvezőbb összeképet látunk ugyanis az EJEB-hez képest, megközelítésük árnyaltabb, és sokkal szélesebb körben engedik meg a vizsgált területen a vallás szabad kinyilvánítását, mint az EJEB. Emellett szempontom volt a két ország kiválasztásánál, hogy az észszerű alkalmazkodás (*reasonable accommodation*) jogi koncepciója, amely az EJEB kapcsán is több alkalommal felbukkan majd az elemzésben mint potenciálisan inkorporálható elem az EJEB érvelésébe, „az Egyesült Államok jogában [...] és a kanadai jogban [...] gyökerezik, és mindkét országban először a vallási meggyőződés tekintetében alkalmazták”.¹⁰ Kanada emellett megkerülhetetlen a multikulturalizmust érintő elemzésekben, hiszen „a multikulturalizmusnak nevezett társadalomszervezési politika úttörő állama”,¹¹ a multikulturalizmus elvét Kanada alkotmányos szinten ismeri el,¹² és a multikulturális örökség mint értelmezési klauzula „egyik alapvető előfordulása” a kanadai Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában „a vallásszabadsággal kapcsolatos ügyekben látható, amelyekhez kapcsolódóan egyébként jellemző a diszkrimináció tilalmának felhívása is”.¹³ Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada bírósági gyakorlatának feldolgozása során figyelembe veszem, hogy az alkotmányos és törvényi keretek, és így a két ország esetjogának logikája természetesen számos tekintetben eltér az Egyezménytől és az EJEB-étől, ezért az előbbieket megoldásai értelemszerűen nem illeszthetőek be minden további nélkül az EJEB gyakorlatába.

III. A kutatás eredményei

A kutatás eredményei a kutatási kérdések mentén a következőképpen foglalhatóak össze:

1) Az EJEB gyakorlata a vallási jelképek viselésével kapcsolatos ügyekben inkoherens és következetlen képet mutat, és az EJEB által alkalmazott teszt minden lépése kapcsán megfogalmazható kritika. Az EJEB vonakodik a teszt első két lépésében (törvényben meghatározottság, legitim cél), vagy legalább azokra is tekintettel megállapítani az Egyezmény sérelmét, ami összekapcsolódik a legitim célok

⁹ Heiner BIELEFELDT – Nazila GHANEA – Michael WIENER: *Freedom of Religion or Belief: An International Law Commentary*. Online edition, Oxford Law Pro, 2016, DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780198703983.001.0001>, 160. o.

¹⁰ Emmanuelle BRIBOSIA – Isabelle RORIVE: *Reasonable Accommodation beyond Disability in Europe?* European Commission, 2013, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d7715f13-cd38-428e-873b-e21b8c6ecb71>, 12. o.

¹¹ BERKES Lilla: A kanadai multikulturalizmus kialakulásában közrejátszó tényezők. *Kisebbségi Szemle*, 2021/4., 75–98. o., <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2021/12/5.Berkes.pdf>, 75. o.

¹² Canadian Charter of Rights and Freedoms, 27. cikk

¹³ BERKES Lilla: *A kanadai multikulturalizmus mint sajátos társadalomszervezési politika és módszer. Létrejötté, alanyi köre, működése és hiányosságai*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2020, https://disszertacio.ppk.hu/id/eprint/441/1/JAK_DD_2020_berkes.pdf, 177. o.

rugalmas értelmezésével, valamint azzal, hogy a legitim célok meghatározásakor a részes államok álláspontja lesz a meghatározó. A hangsúly a beavatkozás a demokratikus társadalomban való szükségessége vizsgálatára helyeződik, amelynek kapcsán viszont a (széles) mérlegelési jogkörre hivatkozás sok esetben ki- és felváltja az arányossági mérlegelést, így ennek a követelménynek a vizsgálata pusztán a részes államok álláspontjának átvételét, illetve gyakorlatuk elfogadását jelenti.

Az állami semlegesség kapcsán az EJEB párhuzamosan használ, illetve fogad el több semlegességkonceptiót, és „a szekularizmusra hivatkozó [részes állami] állításokat alig veti alá [...] felülvizsgálatnak”.¹⁴ Ennek a pluralizmus védelme és fenntartása szempontjából is káros következményei vannak, hiszen az EJEB így nem vizsgálja azt sem érdemben, „hogy a szóban forgó szekuláris rendben kellő mértékben figyelembe veszik-e a pluralizmus alapvető követelményét”.¹⁵

Az ítélkezési gyakorlat emellett „a vallási szimbólumok kérdésében [...] kettős mércét mutat”:¹⁶ absztrakt szinten sem ugyanúgy ítéli meg a keresztény és a nem keresztény vallási jelképeket és azok potenciális hatását, illetve erejét, és emellett nem ugyanúgy, nem ugyanolyan módszerrel és zsinórmérték alapján értékeli a keresztény és a nem keresztény vallási jelképek esetében, hogy a konkrét ügyben volt-e azok viselésének hatása.

Az EJEB az elemzett ügyekben minden esetben kitért a diszkriminációs panaszok vizsgálata elől, így nem reflektált arra, hogy meghatározott vallási jelképek viselésének korlátozása közvetlen diszkriminációt valósít meg; hogy általában a vallási jelképek viselésének korlátozásával a részes államok különbséget tesznek a nem hívők és egyes vallások követői között; hogy a fej vagy az arc eltakarásának tilalma, valamint a „látható” vallási jelképek viselésének korlátozása egyes vallások követőit hátrányosabban fogja érinteni más vallások követőinél (figyelman kívül hagyva egyúttal az egyes vallások és kifejezésre juttatásuk közötti inherens különbségeket); és az interszekcionalitás sem jelenik meg az esetjogban. Emellett „nem egyértelmű”, hogy a vallási alapú diszkrimináció „a legszigorúbb vizsgálati szintet vonja-e maga után”, vagyis a vallás „gyanús”, különösen aggályos megkülönböztetési alapnak minősül-e.¹⁷

Összességében tehát az elemzés alapján a vallási jelképekkel kapcsolatos ügyekre kifejezetten érvényes az az általában az Egyezmény 9. cikkével kapcsolatban megfogalmazott állítás, hogy az EJEB „meglehetősen tágan értelmezi, hogy mi a vallásszabadság megengedhető korlátozása, [...] az arányossági vizsgálat során is kevésbé szigorú követelményeket támaszt, mint az [Egyezményben] foglalt egyéb jogok esetében”, és ennek keretében a „nagyvonalúság” kiszámíthatatlansággal párosul.¹⁸

2) A kérelmezők jogaiba való beavatkozás társadalmi kontextusa következetlenül jelenik meg az EJEB elemzett döntéseiben és ítéleteiben. Amikor egy tilalomhoz vezető jogalkotási folyamat és annak jellemzői, valamint a kapcsolódó közéleti események szerepelnek az EJEB döntésében, akkor is nagyrészt reflektálatlanul maradnak az érdemi érvelésben, és amikor szelektíven figyelembe veszi ezeket az EJEB, az általában a kérelmezők hátrányára történik, tehát például a tilalmak bevezetésének körülményeiből lesűrhető iszlámellenes felhangokat nem veszi figyelembe a strasbourgi bíróság. A

¹⁴ Armin STEINBACH: Burqas and bans: the wearing of religious symbols under the European Convention of Human Rights. *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 2015, Volume 4, Issue 1, 29–52. o., DOI: <https://doi.org/10.7574/cjicl.04.01.29>, 42. o.

¹⁵ STEINBACH (2015), 42. o.

¹⁶ Paolo RONCHI: Crucifixes, Margin of Appreciation and Consensus: The Grand Chamber Ruling in *Lautsi v Italy*. *Ecclesiastical Law Journal*, 2011, Volume 13, Issue 3, 287–297. o., DOI: <https://doi.org/10.1017/S0956618X11000421>, 296. o.

¹⁷ András SAJÓ – Renáta UITZ: Individual religious freedom under the European Convention of Human Rights. In: Susanna MANCINI (ed.): *Constitutions and Religion*. Edward Elgar Publishing, 2020, 286–306. o., DOI: <https://doi.org/10.4337/9781786439291>, 300. és 301. o.

¹⁸ SAJÓ – UITZ (2020), 287. és 298. o.

beavatkozások társadalmi környezete, így az esetleges társadalmi viták, a társadalmi attitűdre vonatkozó információk csak elvétve jelennek meg az esetjogban, és akkor is vagy általános jelleggel, vagy interpretált formában, például a jogalkotási folyamat szereplői által prezentáltan. A fókusz így a politikai, közéleti eseményeken, illetve a politikai élet szereplőin van; „a társadalom választása” és a jogalkotói, kormányzati döntések közé egyenlőségjel kerül. A történelmi előzmények felvázolása leginkább a szekularizmus fontosságának alátámasztására szolgál az érintett részes államok esetében.

Ami a beavatkozás a kérelmezőkön túli (potenciális) érintettjeinek helyzetét, valamint a beavatkozás rájuk gyakorolt hatását illeti, ennek megjelenésére a döntések és ítéletek érdemi érvelést tartalmazó részében alig találunk példát. A korlátozások hatását a „valóságban”, és főleg a konkrét kérelmezőkön túlmutatóan tehát figyelmen kívül hagyja az EJEB, ami összefügg a diszkriminációs panaszok érdemi vizsgálatának elmulasztásával is.

3) Az EJEB a vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjogából egy olyan speciális pluralizmusfelfogás rajzolódik ki, amely álláspontom szerint ellentétes a pluralizmussal és a kisebbségvédelemmel kapcsolatban az EJEB által egyébként megfogalmazott általános elvekkel. A pluralizmus (és ezzel összefüggésben a sokszínűség és a tolerancia) fogalmi vagy nem jelennek meg a döntések szövegében; vagy az általános elvek szintjén megjelennek, de azokat nem veszi figyelembe az EJEB, nem integrálódnak az érdemi érvelésbe; vagy épp a kérelmezők hátrányára jelenik meg a pluralizmus az érvelésben – ez alól összesen két kivételt találunk. Az EJEB hiába ismeri el a pluralizmus jelentőségét a demokratikus társadalomban, az elemzett esetjogban a nem keresztény vallási jelképek viselése a pluralizmusra és így a demokráciára veszélyt jelentő tényezőként, azok ellenében tételeződik, és így az EJEB szerint összeegyeztethető a pluralizmussal a sokszínűség látható jeleinek felszámolása, tiltása – amennyiben nem keresztény jelképekről van szó. Emellett a kisebbségvédelmi megfontolások érvényesítése sem merül fel érdemben a nyugat-európai országokat érintő ügyekben. Az EJEB által hozott döntések és ítéletek a vizsgált területen (túlnyomó többségükben és általános irányukat tekintve) nem állnak összhangban az EJEB azon álláspontjával, hogy „a vallási sokszínűségekre nem fenyegetésként, hanem a gazdagodás forrásaként kell [tekinteni]”,¹⁹ és azokkal az elemzett döntésekben is megjelenő alapelvekkel sem, hogy a pluralizmus, a tolerancia és a széleslátókörűség a demokratikus társadalom jellemzői, hogy egy egészséges demokráciának tolerálnia kell és fent kell tartania a pluralizmust és a sokszínűséget, valamint hogy a hatóságoknak nem az a feladata, hogy a pluralizmus felszámolásával megszüntessék a feszültségek okát, hanem az, hogy biztosítsák a versengő csoportok egymás iránti toleranciáját.

4) Az EJEB az elemzett esetkörben kifejezetten tág teret hagy a nemzeti jogalkotónak és jogalkalmazónak, és „mindaddig, amíg a döntést demokratikus úton hozták, [...] nem szívesen bolygatja a végeredményt”.²⁰ Az EJEB így elfogadja, hogy a nemzeti jognak lehet szerepe a vallási jelképek viselésének szabályozásában, és hogy a részes államok joga korlátozhatja vagy akár teljesen meg is tilthatja minden vallási jelkép vagy egyes vallási jelképek viselését a magánélet szűken vett terein kívül minden életszférában, illetve a nemzeti bíróságok is hozhatnak ilyen tartalmú döntéseket. Az EJEB elfogadja mind az általános, mind az esetről esetre való (a körülmények mérlegelésén alapuló) korlátozást; elfogadja a korlátozásokat és tiltásokat a szekularizmus alkotmányos státuszára és a tartalmára tekintet nélkül; valamint elfogadja, hogy a korlátozások és tiltások irányulhatnak nyíltan vagy burkoltan bizonyos (vagy legalábbis a nem keresztény) vallások ellen. Ezzel szemben az EJEB az Egyezmény és a saját „felülvizsgálati” szerepét rendkívül szűken határozza meg.

¹⁹ *Izzettin Doğan és mások kontra Törökország* [NK] (Application no. 62649/10, Judgment of 26 April 2016), 109. bekezdés

²⁰ UITZ Renáta: Lelkiismereti és vallásszabadság a multikulturális Európában. Hogyan tovább? Hova tovább? *Jogtudományi Közöny*, 2019/5, 213–228. o., <https://real-j.mtak.hu/12272/25/Jogtudomy%C3%A1ny%C3%B6z%C3%B6ny%20sz%C3%A1m.pdf>, 217. o.

5) A fentiek alapján több olyan beavatkozási pont azonosítható az EJEK a vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjogában, amelyeknek a sokszínűség, a pluralizmus és a multikulturalizmus értéként való kezelésével összhangban levő adresszálása az egyéni jogvédelmi szint, a kisebbségvédelem, valamint a (vallási) pluralizmus védelme szempontjából is a jelenlegi gyakorlatnál kedvezőbb eredményre vezethet, és amelyek az Egyezmény és az EJEK rendszerén belül kezelhetők.

- a) Mindenekelőtt szükséges lenne az EJEK tesztjének megfelelő és konzekvens alkalmazása. Ennek keretében szükséges többek között, hogy az EJEK minden esetben állást foglaljon a törvényben meghatározottság kérdéséről (függetlenül attól, hogy elfogadhatatlannak nyilvánítja-e a kérelmet, valamint hogy megállapítja-e az egyezményértést); hogy érdemi indokolást fűzzön a legitim célok meghatározásához és elfogadásához, kötvé azokat a kontextushoz, de nem minden további nélkül elfogadva a nemzeti hatóságok és a kormány állításait; és hogy újragondolja és ennek keretében a jelenlegihez képest szűkítse az egyes legitim célok hatókörét, különös tekintettel a mások jogainak és szabadságainak védelme legitim célra, figyelemmel arra is, hogy mások (vallási) érzékenységének tiszteletben tartása nem egyenlő mások jogaival. A teszt harmadik lépcsőjében az EJEK-nek „komolyabban kellene vennie az arányosság vizsgálatát, és óvatosabban kellene alkalmaznia a mérlegelési jogkör elvét”,²¹ arra is figyelemmel, hogy mérlegelési jogkörre való hivatkozás nem válthatja ki annak érdemi vizsgálatát, hogy a beavatkozás szükséges-e egy demokratikus társadalomban, és nem jelentheti a részes államok álláspontjának kritikátlan átvételét. Nemcsak arra lenne szükség, hogy az európai konszenzus fennállását vagy fenn nem állását az EJEK konzekvens módon állapítsa meg, hanem arra is, hogy a mérlegelési jogkör mértékének meghatározásakor a többi felmerülő szempontot is valóban figyelembe vegye, mint például az érintett egyezményi jog természete és jelentősége az egyén számára, a beavatkozás súlyossága és természete, az elérni kívánt cél, valamint a nemzeti szinten a beavatkozás szükségessége kapcsán végzett jogalkotói és bírósági vizsgálat minősége.
- b) Az EJEK-nek újra kell gondolnia a vallási jelképek kapcsán alkalmazott pluralizmusfelfogást, és összhangba kell hozni az érvrendszerét ezen a területen a pluralizmussal kapcsolatban egyébként kimunkált, az elemzett esetjogában is számos helyen megjelenő általános elvekkel, mint például hogy egy egészséges demokráciának tolerálnia kell és fent kell tartania a pluralizmust és a sokszínűséget, és a hatóságoknak nem az a feladata, hogy a pluralizmus felszámolásával megszüntessék a feszültségek okát, hanem az, hogy biztosítsák a versengő csoportok egymás iránti toleranciáját.
- c) Az állam semlegességével kapcsolatban szükség lenne arra, hogy arról az EJEK „hiteles és koherens értelmezést adjon”,²² és a kiválasztott semlegességkonceptiót konzekvensen érvényesítse, tekintet nélkül az érintett vallásra, illetve az érintett részes államra, ami azt is feltételezi, hogy az EJEK „megfelelően felülvizsgálja az egyén [vallásszabadsága] korlátozásának indokoltságát és arányosságát, még akkor is, ha a kormány az állam semlegességére hivatkozik”.²³ Álláspontom szerint az EJEK esetjogában létező három modell közül a „semlegesség mint a preferencia hiánya” modell konzekvens követése lenne a legmegfelelőbb az EJEK számára. Az esetjogban azonosított modellek közül ez védi ugyanis a legmagasabb szinten az Egyezményben foglalt jogokat és elveket:

---

²¹ Myriam HUNTER-HENIN: Living Together in an Age of Religious Diversity: Lessons from Baby Loup and SAS. *Oxford Journal of Law and Religion*, 2015, Volume 4, Issue 1, 94–118. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwu060>, 118. o.

²² Julie RINGELHEIM: State Religious Neutrality as a Common European Standard? Reappraising the European Court of Human Rights Approach. *Oxford Journal of Law and Religion*, 2017, Volume 6, Issue 1, 24–47. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rww060>, 46. o.

²³ RINGELHEIM (2017), 47. o.

„erősíti az egyének jogainak védelmét, különösen azokét, akik kisebbségben vannak”, emellett „jobban tiszteletben tartja az egyenlőséget és a pluralizmust” a többi modellnél.²⁴

- d) A vallási jelképekkel és azok hatásával kapcsolatos kettős mérce felszámolása egy újabb beavatkozási pontnak minősül. Ezt még úgy is rögzíteni kell, hogy ha az EJEB a fenti semlegességkonceptiót alkalmazza, az együtt jár azzal is, hogy a vallási jelképek jelentése és hatása nem lesz releváns kérdés.
- e) Végezetül szükséges lenne a diszkriminációs panaszok érdemi elbírálása és a jelenlegi gyakorlat felülvizsgálata is, figyelemmel a potenciális interszekcionális diszkriminációra is. A kifejezetten egy adott vallási jelképet megnevező vagy érintő korlátozások esetében a közvetlen diszkrimináció megállapításának lenne helye; ami pedig a semlegesnek, illetve általánosnak látszó, de valláshoz kötődő megfontolásokból hozott (akár szövegezésében is a vallási jelképek viselését tiltó vagy korlátozó) szabályokat vagy gyakorlatokat illeti, azok esetében a közvetett diszkrimináció megállapítása lenne indokolt. Azon szabályok és/vagy gyakorlatok esetében, amelyek mögött nincs a valláshoz kötődő megfontolás, de olyan általános elvárást fogalmaznak meg, amely hátrányosabban érinti egyes vallások követőit, miközben vallási jellegű kivétel nem engednek, a vallási alapú igényekhez való észszerű alkalmazkodás követelményének elismerése és alkalmazása lenne beillesztésre indokolt és beilleszthető az EJEB érvelésébe, kiegészítve az eljárási igazságosság követelményéből fakadó szempontokkal.²⁵ Szükséges továbbá a vallás mint védett tulajdonság „helyének” újragondolása is, és „gyanús” (*suspect*) megkülönböztetési alapnak minősítése.
- 6) A fenti beavatkozási pontok kapcsán több olyan megközelítés és megoldás azonosítható más bírói és nem bírói fórumok gyakorlatában, amelyek beilleszthetők az EJEB és az Egyezmény rendszerébe, és amelyek az egyéni jogvédelmi szint, a kisebbségvédelem, valamint a (vallási) pluralizmus védelme szempontjából is a jelenlegi gyakorlatnál kedvezőbb eredményre vezethetnek.
- a) Az EJEB gyakorlatával kapcsolatban tapasztalható problémák felvetik a kérdést, hogy melyek azok a szempontok, amelyekre az EJEB-nek (és a részes államoknak) ideális esetben figyelemmel kellene lenniük annak megállapítása során, hogy egy adott beavatkozás egyezménykonform-e. E tekintetben segítségünkre lehet az a szempontrendszer, amelyet az ENSZ a vallás vagy meggyőződés szabadságával foglalkozó korábbi különleges jelentéstevője dolgozott ki a vallási jelképek viselésére vonatkozó korlátozások emberi jogi szempontból történő értékeléséhez.²⁶ A semlegesnek, illetve általánosnak látszó, de valláshoz kötődő megfontolásokból hozott szabályokkal vagy gyakorlatokkal kapcsolatos diszkriminációs panaszok kezelése és az interszekcionalitás figyelembevételében követendő példát jelentenek az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának azon állásfoglalásai, amelyek szerint az arc eltakarását tiltó francia törvény vallási és nemi alapú közvetett diszkriminációt valósít meg, figyelemmel az elfogadását megelőző vitára és a gyakorlatban való alkalmazására is.²⁷ Ez megerősíti azt is, hogy a vizsgálati szempontjaink között is szereplő kontextusnak kiemelt szerepe lehet a közvetett diszkriminációs panaszok vizsgálata során.

²⁴ RINGELHEIM (2017), 27., 37. és 46–47. o.

²⁵ Vö.: Saïla OUALD CHAIB: Suku Phull v. France rewritten from a procedural justice perspective: taking religious minorities seriously. In: Eva BREMS (ed.): *Diversity and European Human Rights. Rewriting Judgments of the ECHR*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 218–240. o.

²⁶ *Civil and political rights, including the question of religious intolerance. Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir*, 2006. január 9., E/CN.4/2006/5, <https://digitallibrary.un.org/record/565819?ln=en&v=pdf>, 51–60. bekezdés

²⁷ *Miriana Hebbadj kontra Franciaország*, Communication No. 2807/2016; *Sonia Yaker kontra Franciaország*, Communication No. 2747/2016

- b) Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bíróságainak gyakorlata jó példaként szolgálhat a tekintetben, hogy az amerikai bíróságok tartózkodnak attól, hogy negatívan minősítsenek egyes vallási jelképeket, vagy azokhoz általánosítás alapján valamilyen jelentést kapcsoljanak. Az amerikai alkotmány az egyház és az állam viszonyát meghatározó fordulata, az Establishment Clause értelmezése a gyakorlatban, közelebbről a vallást támogató kormányzati beszéd és a vallást támogató magánbeszéd elhatárolása hivatkozási pontként szolgálhat számunkra, amikor mellett érvelünk, hogy az EJEK-nek a „semlegesség mint a preferencia hiánya” modellt kellene konzekvensen követnie az esetjogában. A legfontosabb átemelhető elem azonban a vallási alapú kivételek és az észszerű alkalmazkodás követelménye az általánosan alkalmazandó, semleges, de vallási kivételt nem engedő szabályok és gyakorlatok esetében. Ennek kapcsán az Amerikai Egyesült Államok bíróságainak tapasztalatai informálhatják a gyakorlatot. E tekintetben felvázolható egy olyan konstrukció, amelyben „eltérő jogi válaszlépéseket alkalmaznánk attól függően, hogy elképzelhetőek-e proaktív intézkedések” az adott helyzet kezelésére, arra tekintettel, hogy „egy védett csoportot mint csoportot érint a kérdés” – ebben az esetben az általános szabályok alóli kifejezett kivétel, illetve speciális szabály lehet a megfelelő megoldás, miközben a közvetett diszkrimináció tilalmának talaján „észszerű alkalmazkodást lehetne biztosítani azokban a helyzetekben, ahol egyéni értékelésre van szükség”.²⁸
- c) *[A kanadai bírósági gyakorlatból átemelhető elemekről, így különösen az észszerű alkalmazkodás követelményéről szóló rész kidolgozás alatt áll.]*

Az EJEK a vallási jelképek viselésével kapcsolatos esetjoga sűrítve jelenít meg számos, az EJEK szerepével és szerepfelfogásával kapcsolatos alapvető problémát, mint például a mérlegelési jogkör „használat”²⁹ és az európai konszenzus jelentősége a „szubszidiaritás korában”,³⁰ a diszkriminációs esetjog egyes dilemmái, a szekularizmussal és az állam semlegességével kapcsolatos alapvető kérdések eldöntetlensége, vagy a kisebbségvédelemhez és a pluralizmushoz való viszony. Az ezekkel kapcsolatos visszasságok és bizonytalanságok aláássák az EJEK képességét arra, hogy valódi felülvizsgálatot végezzen. Mindez kiegészül azzal a problémával, hogy az EJEK az elemzett esetjog alapján nagyobbbrészt nem vesz tudomást arról a társadalmi kontextusról és társadalmi valóságról, amelyben az egyének jogaiba való beavatkozások megtörténnek, és amelyben aztán az EJEK döntései megszületnek. Ez a tényektől elszakadó megközelítés szintén akadályozza annak, hogy az EJEK érdemben és hatékonyan lássa el a szerepét az Egyezményben foglalt alapvető jogok és szabadságok végső őreként.

Az EJEK esetjoga nem egy vákuumban létezik, hanem egy olyan társadalmi valóságban, ahol döntéseinek nemcsak egyéni, hanem közösségi és társadalmi szinten is hatásai lehetnek. Így az egyéni jogvédelmi hiányosságok a vallási jelképek viselésével kapcsolatban társadalmi szinten is negatív következményekkel járhatnak, erősíthetik az előítéleteket (különösen a muszlim vallásúak iránt), és hozzájárulhatnak a társadalmi feszültségekhez. Utóbbi abból is fakad, hogy a tilalmak és korlátozások hatását a „valóságban”, és főleg a konkrét kérelmezőkön túlmutatóan figyelmen kívül hagyja az EJEK, ahogy a vallásszabadságon kívüli jogokra gyakorolt hatást is, miközben a tárgyalt korlátozások sok

---

²⁸ BRIBOSIA – RORIVE (2013), 68. o.

²⁹ Lásd például: POLGÁRI Eszter: A tagállamoknak biztosított mérlegelési szabadság doktrínája az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában. *Állam- és Jogtudomány*, 2017/4., 41–53. o., <https://jog.tk.elte.hu/uploads/files/2017-04-PolgariE.pdf>.

³⁰ Lásd például: Robert SPANO: Universality or Diversity of Human Rights? Strasbourg in the Age of Subsidiarity. *Human Rights Law Review*, 2014, Volume 14, Issue 3, 487–502. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngu021>; Robert SPANO: The Future of the European Court of Human Rights – Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law. *Human Rights Law Review*, 2018, Volume 18, Issue 3, 473–494. o., DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngy015>.

esetben a kérelmezők és a további (potenciális) érintettek szociális, munkaügyi, oktatáshoz való hozzáférési, egyszóval általános társadalmi helyzetére is kihatással vannak.

Az Egyezmény és az EJEK gyakorlata azonban alapvetően az egyénekről szól. Azokról, akiknek a jelenlegi esetjog alapján mindennapi életük és tevékenységeik közben a legitim célok és a különböző terekben elfogadható korlátozások útvesztőjében kellene eligazodniuk; akiknek napjában többször kellene mérlegelniük, hogy egy adott helyzetben és helyszínen vajon viselhetik-e a vallási meggyőződésüket kifejező jelképeket jogi következmények nélkül, miközben a többséginek minősített vallást követő szomszédjuknak soha nem kell ezen gondolkodnia; és akik előtt az a dilemma áll, hogy vagy szembemennek a legmélyebb meggyőződéseikkel, vagy szankciót, a munkájuk elvesztését, a tanulmányaik megszakadását kockáztatják. Számukra mindez nem elméleti probléma, hanem az önmagukkal való napi meg hasonulás.

IV. A munka témaköréből készült publikációk jegyzéke

- Multikulturalizmus és alapjogok. Európai mozaik? In: NAGY Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK, 2010, 237–248. o., http://epa.oszk.hu/02600/02687/00001/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2010_01_237-248.pdf
- Elmarasztaló strasbourgi döntések 2011-ből. Esetismertetések. *Föld-rész*, 2011/2–4., 72–84. o.
- Posztkonfliktusos alkotmányozás. A tálibok, Szaddám, Kadhafi és ben Ali árnyékában. In: NAGY Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK, 2012, 175–185. o., https://epa.oszk.hu/02600/02687/00004/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2012_01_175-185.pdf
- Vallási jelképek viselése a munkahelyen az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. *ELTE Law Working Papers*, 2026 (folyamatban)
- Vallási jelképek viselése az Amerikai Egyesült Államok bíróságainak gyakorlatában. *ELTE Law Working Papers*, 2026 (folyamatban)